

III

У неділю по обіді, ще Славко не встиг лягти, як на плебанію прийшла пані Краньцовська. Це була білявка, майже вісім літ старша від Славка. Отже, проте, була гарна. Саме була в тім віці, коли жіноча сила й принадність стоїть на місці. Ростом середня, може, навіть занадто угла, зовсім не визначалася повними й круглими формами тіла, які є так часто признакою білявок. Подовгастого обличчя, з носом, посередині трохи горбатеньким. Питомою її принадою було густе, буйне, золотаве волосся та незвичайно маленький ротик, її губки майже мусили стискатись у маленький кружечок, щоби могли зміститися навкруг мацісінького ротика.

Вона була дуже заклопотана. Оправдувалася і зайнялася кілька разів, що зосміливилася непокоїти Матчуків у такій незвичайній порі. Але панотець просив її сідати та трохи не бігав довкола неї вихилясом, упевняючи, що вона робить їм велику приемність своїми відвідинами. Адже сусідська річ — усе без церемонії. На ділі ж не доконче був панотець довольний приходом Краньцовської, бо вона задля сварки не була пригожа, а в спанню заважати заважала.

Розмовляли по-польськи. Панотець калічив польську мову немилосердно. Говорив українські слова, намагався лиш виговорювати їх на польський лад, наскільки дозволяв на такий виговір його рот, звичний до української мови. Найдужче мучився звуком л, бо ані тни не міг вимовити його на кінці слова. Помагав собі тим, що міняв той звук на ль і говорив: “ходзіль, робіль, сталь сен”. Також дуже догідну вимову вишукав собі на іншу признаку польської мови — на накопичування скриплячих голосів. Не під силу приходилось йому взяти відразу такі голоси на язик, тож для мелодійності доставав іще звук і та й говорив: ішчшегла замість стршегла.

Краньцовська жалувалася на чоловіка. Він знов нині пішов “на вандер”. Рано поїхала з ним до костюлу, а він у місті втік від неї. Лишив її на бричці, мов дурну. Та їй би про це байдуже, бо вже по житніх жнивах дасть собі раду й сама. Тільки лякає її те, що чоловік має гроші при собі. Взяв щось п’ятсот корон. Небезпечно проп’є все. Кілька раз постановляла собі не дати йому ані феника більше. Отже він завсіди від неї якось вигулив. Так і тепер. Уже довгий час справувався без ніякої догани: не пив, господарив. Сьогодні сказав їй, що має послати рату за штучні погної. Написав навіть поштовий переказ на ті гроші. Отож не диво, що повірила йому. Та як тільки приїхали до міста, він вискочив із брички й сповістив її, що має тут довшу орудку, нехай же вона вертає сама додому. Розуміється, вона вже й до костюлу не ходила. Хоча знає, де він зайшов, та заманити його не потрафить додому: він її не послухає. Вона ж не може зчиняти авантур по корчмах, бо соромно їй перед людьми, для того прийшла просити, чи би пан Славко не був ласкав потрудитися з нею до міста, її чоловік стидатиметься Славка та й верне з ним додому. Просить вибачення, що зосміливилася так непокоїти пана Славка, але її голови чіпляється просто розпука, коли подумає, кілько грошей запроторить її чоловік.

— Може, матиму змогу віддячити вам, — сказала до Славка, всміхаючись жалісливо.

Годі було не послухати. Тож Славко, хоч нерадо, то потягся заспаний до своєї кімнати й там згрубша причепурився, як міг. Щастя, що обголився сьогодні рано, а то був би їхав до міста, немов ведмідь, зарослий.

Панотець на радісах, що тах хутко спекався гостя з дому, підвів їх аж на дорогу. Там стояла крита осклена повозка та й блищала на сонці, аж очі сліпила. Краньцовська поясняла, що навмисне взяла криту повозку, бо одно, що надворі спека й порохи, а друге, що чоловік її може бути п’яний та зчиниться здвиг людей довкола воза, коли б так на виду їхав. Ще й за фірмана сказала, що воліла би, якби він їхав у звичайній народній одежі. Але в цих людей такий дивний звичай, що вони думають, буцім уланська голуба блузка з блищачими гудзиками краще їх зодягає, чим сіряк. Фірман Антін, порозумівши, що вона говорить, усміхнувся згорда.

Як лиш повозка рушила, стратила доразу пані Краньцовська сумний настрій. Зачала Славкові докоряти за те, що він тепер ніколи в них не буває. Дуже великий з нього самолюб. Бо коли зимовою порою нудьгував, то тоді приходив до них, а тепер не хоче. Повинен тямити, що й другим скучно. Хоч це було б йому й не мило, то все-таки згляд на других повинен йому наказати обмежити трохи своє самолюбство та відвідати хоч на хвилинку тих, що скучують.

Славко розумів цю бесіду зовсім дослівно. Не важився доглупатись у ній якоїсь укритої думки. Для того лиш виправдувався, що не мав коли. Одначе попри те він мав іншу муку. Силувався вдержатись у “добрім тоні”. Замість слухати й розуміти, що вона йому говорить, то він випростувався, щоби занадто не розпиратися, хапався рукою за крават, чи не пересунувся на один бік. Нарешті з переляком почув, що щось його дуже кінець носа свербить. З поспіхом ухопив платинку та й натирав ніс аж до болю.

Краньцовська ж докоряла йому далі. Певне, говорила, вона не може мати претензії на увагу мужчин, таких молодих, як Славко, бо вже застара, але зате постаралася для свого сінка, Мундзя, про французьку молоду бонну. Тим-то думає, що Славко зацікавиться хоч тою французкою та через те відвідає й Краньцовську. Повторачила кілька раз, що вона для Славка застара. Хотіла його тим спонукати до відповіді компліментом, що не вважає її такою старою. Та годі їй було й цього добиватися. Він сидів туманом та зиркав на неї вовком. Як при кожній жінці, так і при ній, пристрасть завертала йому голову, а він давав приміту тої пристрасті лиш лупанням очей і сумом. Бо для Краньцовської почував Славко вже віддавна приязнь, майже любов. Тих безсонних ночей він про неї мріяв. Не раз обвивала й тиснула йому серце гадюкою сама думка, що Краньцовський вицілює ті мацісінські губки. Але він тремтів навіть перед самою можливістю її здогаду, що він та зважився коли-небудь думати про неї що-небудь. Це не була несміливість молодого хлопця, але було це переконання людини про свою негодячість.

За той час з білих пісків з'їхали вони на твердшу дорогу. Тут складники землі змінилися. Ниви всипані густісінько вапняними камінчиками, а пісок з грубим додатком глини робив враження чорнозему. Таку землю називають тутешні мужики “ромушиною”. Жито на ній вимерзає, зате, як справлена, родить пшеницю. Горох удається дуже добре, а лубин не хоче родити. Дорога по такій землі тверда, як на гостинці, і зовсім біла від вапна. Тільки що дощі її також змивають. Робиться коля для коліс глибока, а серединою лишається високий поріг. По цій дорозі їхали поволі, бо Краньцовська мала страх перед тим порогом. Вона, поглянувши крізь шибку, сказала:

— Подивіться, які прекрасні чічки! Ви не знаєте, як вони звуться?

Славко виглянув і побачив при дорозі неначе засаджені густо чічки з рожевими головками. Найгарніше в них було те, що вони тулилися в кругленькі чудові китиці. Славко, розуміється, не знав, що воно таке. Вони спустили вікна й гукали на Антона. Він спинив коні. Довідавшись, чого від нього хотять, здивувався, як можна це не знати, відповів: “Бур'ян, хопта” — та й погнав коні далі.

А ті чічки росли тепер і на тім гребені, що йшов поміж колеса, їх подовгуваті листочки, що густо вкривали ціле било, подобали на листя еспарцети. Чим далі їхали, тим більше стрічали тої рослини. Вона росла й дожидала німця: чей з'явиться та випробує її придатність і зачне культивувати її хоч на пашу для худоби на цих землях.

А ось уже гостинець. Хоч відси далеко більша половина дороги, то переїдуть її борше, аніж переїхали дотеперішню. Краньцовська випитувала тепер Славка, що він робить цілими днями. Не знав, що їй відповісти. Ах, певне, він, — догадувалася Краньцовська, — бавиться з сільськими дівчатами або молодичками. З цими безпечніше, бо дівчата вже надто розумні поробилися. Можна напитати собі клопоту. Краньцовська мала на думці процеси за аліmentaцію нешлюбних дітей. Бо на це вороницькі дівчата справді від якогось часу зробилися дуже розумні. В селі розповідали собі

голосно про такі дві дівки, що в службі знайшли собі навмисне з господарями діти, дістали місячну платню на їх удержання, а самі пішли до Львова в мамки.

Славко присягався, що він навіть не знає в селі ніякої дівчини. Але вона йому не вірила, бо знає, що тиха вода береги рве. Нехай не таїться з тим, вона дає слово, що нікому не скаже. Та Славко таки не признавався, бо не мав до чого.

Серед такої розмови приїхали до міста Х. Це — повітове місто, осідок староства, й окружного суду, й гімназії. Одно з більших галицьких міст близько Львова. Через те в середині міста стояли двоповерхові камениці та й чистота була до певної міри збережена. Та зате подальше, по краях міста, стояли нужденні хатки, деякі гірші як на селі. На самій границі міста, відки над'їхала Краньцовська, стояла величезна корчма з заїздом. Ця корчма причислювалась як приналежна до села Підошвів. Оплата пропінанційна тут була дешевша, а через те й усі напитки дешевші. З цієї причини всі, що їхали в цей бік з торгу, ставали коло цієї корчми та вступали ще на чарочку. Отакі-то гості прозвали цю корчму “вигодою”. Біля цієї “вигоди” казала Краньцовська здержати повозку та й попросила Славка, щоби вступив до неї. Славкові полегшало на серці. Він уже заздалегідь журився, як він зайде до ресторації або кав'ярні. Там же мусять сидіти самі якісь високі радники, великі пани або ще й мара знає хто. Як же він допитуватиметься в цих панів про Краньцовського? А тут на “вигоді” байдуже! Запитається першого-ліпшого скраю.

Біля “вигоди” не стояла ніяка проїжджа фіра, бо сьогодні не був торговий день. Уже в сінях дослухався Славко якоїсь дуже дрібненької музики. Хтось грав на скрипці. Коли ввійшов досередини, до величезної хати, не було там нікого чужого, лиш за шинквасом сидів молодий пейсатий жидок. Наліво провадили двері до другої кімнати та й відти саме неслася та музика. Половина дверей до тої кімнати була відхилена. Славко заглянув туди. Зараз за одвірком стояв якийсь чоловік у солом'янім капелюсі без дна. Чуприна їжилася догори. В того чоловіка тільки видно було, що синій ніс і заросле лице. Очей ані чола не можна було доглянутись. Славко перехилився далі через двері й назирив дві баби в червоних хустках. Одна з них плескала в долоні до такту музиці. Ще один крок, і Славко побачив Краньцовського. На лаві під стіною червоний, як грань, Краньцовський танцював. Властиво, скакав, але через те, що при тім грала скрипка, то це мусив бути танець. Скакав, підтрясався, вигинався, а при тім перекривлював лице на всілякі способи. Англез на нім пом'ятий, місцями побілений, ліва пола зовсім віддерта. На голові якась військова шапка без дашка, так захляпана болотом, що не пізнати було, чи вона з улана, чи з піхотинця. У куті під піччю сидів на кріслі Йван, скрипник, таки з Воронич. Він не держав скрипку під бородою, але на ремені, а рам'я спер на ліву ногу та й так цигикав. Цей спосіб держання скрипки, видно, був для нього дуже вигідний. Таким способом міг грати довгий час, не вгаваючи, без відпочинку. Ті дві баби, що стояли перед Краньцовським, були для Славка зовсім не знакомі.

На малім круглім столі, що стояв під вікном, і на долівці валялися склянки від пива. Долівка під столом і біля стола була мокра й воняла на всю хату простою горілкою.

Славкові зробилося ніяково. Де ж таки! Він знав Краньцовського за дуже статечного чоловіка. Не раз завидував йому панських манер і такту. А тепер бачить його в такому страшнім стані! Здавалося Славкові, що як Краньцовський його пізнає, то вмре зі стиду. “Чи не ліпше б було, — подумав Славко, — вернутися загоді непоміченим, щоб не стати причиною такої великої прикрості для Краньцовського”. Бо хоч Славко та його домашні знали про наліг Краньцовського, то нікому й через думку не промайнуло, що він може так забутись.

Та коли Славко так вагувався, Краньцовський пізнав його. Нараз зіскочив з лавки, побіг до Славка й зачав його обнімати й цілувати. Сливив його п'яним ротом, а подихом алкоголю душив. Потім обернувся до скрипника та й почаствував його простацькою лайкою.

— А ти... чому не перестанеш грати, коли видиш, що панич прийшли?

Скрипник перервав гру та й оправдувався, що не завважив панича.

Тоді Краньцовський обернувся знов до Славка та й пояснював йому, з якої нагоди взявся танцювати. Цей танець ішов об заклад, чи Краньцовський п'яний, чи ні. Бо якби п'яний, то би вправ з лавки. Зложились о п'ять пляшок пива й півкварту горілки. Краньцовський, очевидно, виграв. Отже, з тої втіхи хоче сам заплатити. Ледве крикнув: “Шльомку!” — вже жидок указався з напитками.

— Пий, щоби-сь аж ригав! — обізвався Краньцовський до зарослого чоловіка, що в капелюсі без дна. Схопив його за руки й гримнув кулаком у шию. Зарослий чоловік аж подався наперед та й обрушився на Краньцовського:

— Не бий, пане, бо болить! Краньцовський зняв свою заболочену шапку та й сказав по-польськи:

— Пшепрашам ясьневельможного пана! Потім говорив до Славка:

— Я помінявся з колегою цього пана за шапки, а з ним хочу помінятися за англез. Скидай свою бунду! — крикнув на зарослого чоловіка.

Тепер Славко приглянувся, що то за бунда. Це було якесь руде сукно, місцями попрориване, а з тих прогалин звисали жмути брудної бавовни. По боках була ця бунда позшивана білим шпагатом. Одначе очі виділи, що не будь той чоловік підперезаний мотузком, то ця бунда була би з нього злетіла зараз. А все-таки він не хотів мінятися на англез.

— Йому жаль за нуждою, бо вона там добре вигрівається, — сказав Краньцовський.

Приступив до зарослого чоловіка і — раз-два! — здер з нього ту бунду. Вона постелилася по долівці такою купою лахміття, що ніхто з посторонніх не вгадав би, чим те лахміття було перед хвилькою. Зарослий чоловік лишився майже голий. Сорочка, чорна, як каглянка, дірява, як сак, одної штанки бракувало від коліна, а друга збоку зовсім роздерта. Краньцовський крикнув на Шльомку й казав подати одіж.

— Бо ясьне пан соромиться перед цими дамами в такій гардеробі, — сказав до Шльомки. Потім узяв оброслого чоловіка за плече й обертав ним на всі боки. Жидок, видко, вже був звичний до такої забави, він знав згори її перебіг, бо не барився зовсім з одежею. Одягли зарослого чоловіка в якісь старі штани й довгу загортку.

— Але це ще нехрещене! — обізвався Краньцовський.

Ухопив із стола плящину горілки й виляв оброслому за ковнір. Він лиш трохи вигнувся, але не сказав ані слова. Тільки баби кричали, що шкода горілки. Та Краньцовський потішив, що буде друга, бо він ставляє новий заклад. П'є пляшку пива без склянки, а як одним душком не вип'є, то поставить літру горілки. Хто має поставити, якби Краньцовський випив, на це не було вимови. Узяв пляшку пива зі стола та й пив. Очі йому вийшли наверх, а жили на лиці аж посиніли.

— Програв! Шльомку! Літра житнівки! Краньцовський сів на крісло біля стола та й віддихався. Віддихавшись, узяв Славка за руку і силоміць посадив на крісло. Казав і іншим сидати. Потім нагадав собі, що послав був жида до міста по пляшку коньяку. Коньяк дійсно був; жидок розпечатав пляшку таки при них.

— А це мої коханки, — сказав до Славка, показуючи на баби. — Одну відступаю вам. Гандзю! Присунься ближче до панича, додай йому вогню, не видиш, який він сумтний?

Гандзя в пересуненій набік червоній хустці присунулася з кріслом близько до Славка, притиснулася до нього та трохи не сіла йому на коліна. Але Славко не був сумний: він з дива не міг прийти до себе. Все, що дотепер круг нього діялося, видів неначе спросонку.

Краньцовський тим часом обернувся до зарослого:

— А ти, ясьне пане, Іванку жидівський, чому не п'єш? Пий, бо б'ю!

Зарослий заплющив зовсім свої маленькі, закислі очі, розтворив рот і показав два чорні зуби. Це був його сміх. Такі жарти він собі хвалив, натомість биття кулаком у шию ненавидів.

Славко нарешті отямився. Говорив Краньцовському, щоби їхав додому: його пані жде перед корчмою з повозкою. Але Краньцовський і слухати не хотів. Нехай пані їде, вони ж обидва лишаться тут. Зараз Іван їм заграє, а вони будуть танцювати з коханками. Потім підуть до міста, він замовить у кав'ярні сепаратку. Того ж буде забава. І силував Славка пити коньяк. Славко вже був рад якось утекти відсіля. Та на це не було способу. З одного боку держав його Краньцовський, а з другого Гандзя. Вона зачала вже на добре примилуватись. Але Славко сидів похнюплений, не мав відваги навіть поглянути, яка та Гандзя з обличчя. Краньцовський присилував Славка випити чарку коньяку та й припрошував далі:

— Як мене любите, то вип'єте ще один.

Славко щиро відпрошувався. Тоді Краньцовський його цілував і немилосердно щипав. Славко вертівся з болю та трохи не кричав. Краньцовський щипав його з любовощів та зовсім не мав наміру заподіяти йому болю, тільки, задурманений алкоголем, загірив уже міру в руках. Він щипав і других своїх сусідів, але їх шкіра не відчувала болю. Коли й це не захоотило Славка до пиття, то Краньцовський заявив, що хоче з ним запити собі на “ти”. Бідолашний Славко просився, щоби хоч пустив його надвір дати знати пані, нехай дурно не жде. Але Краньцовський не хотів ні на що дозволити перед тим, заки Славко не вип'є з ним на “ти”. Налляв дві чарки коньяку та й наказав, щоби всі інші співали “многая літа”, а вони оба будуть пити.

Ще не зачався спів, як у дверях появилася Краньцовська. Краньцовський витріщив на неї здивовані очі, а коли допевнився, що це дійсно вона, вихопився на лавку так справно, мов кіт, і крізь відчинене вікно вискочив надвір. Славко був вільний.

Коли сідали обоє до повозки, запиталася Краньцовська:

— Чи я вас визволила з неволі, чи, може, лиш попсувала милу забаву?

Славко впевняв, що вона визволила його з неволі. Та й з'явилася в сам раз, бо інакше мусив би ще пити. Мав би тепер біль голови.

— Ой! Що ж би мені тоді ваша мамця сказала, якби довідалась, що через мене болить головка її пестія?

Подивилася Славкові миленько в очі, потім спустила їх і почервонілася. Її личка горіли тим пристрасним жіночим жаром, що як приложити до них долоню, то не можна довго вдержати: личко пече вогнем.

До середини міста ще було чверть години їзди. Краньцовська розпитувала тим часом про свого чоловіка. Але Славко був дуже невмовний: його розбирала похоть і він сумував. Вона ж роздумувала над тим, що бачила в корчмі, витягала з того заключення й поділялася ними зо Славком. Найдужче лютив її Йван-скрипник. Адже вона завсіди в того чоловіка викуплялася. Платила йому за те, аби дав їй знати, коли її чоловік має намір іти “на вандер”. А Йван знав це добре, бо її чоловік завсіди замовляв йому заздалегідь, де має ждати на нього зі скрипкою. Такий мужик невдячний! Бо Йван, хоч брав від неї за плату, то не тільки не повідомляв її, але надто ще скривав у себе в хаті перед нею її чоловіка. Та, зрештою, вона не дивується. Іван, видко, волить забаву з її чоловіком, як її гроші. Потім пригадала собі, як смішно виглядав її чоловік у тім пом'ятім англезі, без одної поли, та в тій військовій чи арештантській шапці. Сміялася з того щиро, очі заходили сльозою. Та й подумати тільки, на кого він її міняє! Такі дві погані, брудні баби! Вона це знає вже віддавна. Та ще й поготів! Вона собі з цього нічого не робить. Вона зовсім не задрісна; менше клопоту.

— Та що ж бо ви все мовчите? — нахилила трохи до нього голову й злегенька діткнула його боку своїм ліктем. Потім говорила тихше, буцім передаючи йому якусь тайну. — Адже такого молодого хлопця повинні зацікавити хоч такі заборонені романси.

Славко замість відповіді знов поправляв крават і з поспіхом натирив ніс платинкою аж до болю.

— Та-бо я бачу, що ви чогось сумні, — говорила Краньцовська далі. — Може, тому, що не вдалася вам ваша місія? Не гризіться. Я була майже певна, що так станеться. Пробувала-м іще послідній раз. Тепер маю чисту совість. Нехай його тепер усі чорти півнуть! Навіть у той бік не подивлюся.

Славко заєдно сумував.

— Може, вам жаль, що я втратила гроші? Не журіться: я вже їх віджалувала. Зрештою, я вже привикла до цього. Він втратив уже тільки, що за те купив би Вороничі.

Тепер Славко перемиг у собі “добрий тон”, сховав платнику й обізвався:

— А я чув, що Вороничі перейдуть на власність вашого чоловіка.

Цей сам Славко, що так боявся за “добрий тон”, тепер не завагався натякнути на нешлюбне походження її чоловіка, хоч повинен був догадатися, що це знаття для нього зовсім не потрібне, а для неї неміле.

Вона засоромилась. Люди соромляться тасмницями своїх обставин, чи вони злі, чи лиш байдужі, тільки через те, що це тасмниця. Славкові ж сказала, що нехай не вірить ні в які сплетні. Вони мають лиш двісті моргів у Вороничах. Вона сама купила той ґрунт за своє віно. По цім замовкла й не обзивалась уже. Та він зовсім не порозумів, яка причина її мовчанки.

У місті попросила його, щоби на п’яту годину був коло повозки. Вона також стане точно на місці. До того часу має полагодити одну орудку.

— За той час бавтеся добре та й не вганяйте дуже за дівчатами, — сказала й погрозила йому пальцем. Радо простила йому те неміле слово, що вирвалося йому перше мимохить.

Він іще поглядав за нею вслід і завидував у душі Краньцовському, що може обнімати таку любу особу. “Інший, бувши мною, хто знає, чи не здобув би собі її любов, але я, безіспитенко, найгірший понад усіх...” Ідучи від повозки до ринку, роздумував далі над тим самим. Коби хоч Пазю вдалось йому з’єднати. При ній би мріяв, що обнімає Краньцовську. Постановив собі здобути Пазю доконче. Ще таки сьогодні. Примусить себе зважитися. Адже не виб’є його.

З такими думками зайшов до цукерні. Це був одинокий льокаль, де він важився заходити. Тут заходив також його батько. Тут сходилися його знакомі академіки.

Перед дверми цукерні ще пощупався за кишеню, чи є гроші. Є! Гроші старав із двох джерел. Мати йому давала, та й брав тихцем від батька. Панотець носив гроші по кишенях без мошонки. А також держав у засуві від свого бюрка. Дуже часто забував засуву замкнути. Тоді Славко витягав кілька корон. Витягав також з кишенів, як батько спав, а він випадково ні. Панотець не знав ніколи ліку своїм грошам. Лиш часом, як тих грошей по кишенях було замало, а Славко ще попри те вхопив, то панотець довго шпортав по камізолі, по штанях, щось собі нагадував, а накінці давав спокій. Та Славко не потребував багато грошей. Тютюн купувала йому мати, він сам лиш докуповував ту надвишку, що більше курив, аніж перед тим. На тайні потреби, що про них мати не знала, вистачало йому аж надто тих кілька корон, забраних батькові. Зрештою, старався ті потреби заспокоювати якнайдешевшим коштом.

У цукерні пив каву й переглядав німецькі ілюстровані газети. Через якийсь час був сам. Аж надійшов його товариш, адвокатський кандидат, доктор прав, Фалькенбаум. Був це ще молодий жид, рік молодший від Славка, а вже зовсім лисий. Та лисина якось дивно відбивала від його молодого лиця. Мав таку звичку чи слабість, що плював, як говорив. Коли йому товариші за це дорікали, то він казав, що це з нервовості. Опріч того, недочував, а був цікавий усе довідатися. Через те тулився заєдно до бесідника, прикладав долоню до вуха й наслухав. Говорив зовсім добре по-українськи, лиш харчав. “Симпатизував” з русинами. Зрештою, це йому було навіть кінечне, з огляду на його завід адвокатський, бо клієнти-мужики ставали чим рік свідоміші національно. З другого боку, це йому зовсім не заважало бути членом польського “Сокола”. Русинам говорив, що мусить належати, бо як ні, то би його в суді з’їли. Славко його ненавидів через те, що

Фалькенбаум не знав іншої розмови, лиш про правничі справи і все допитувався Славка про його іспити. Та сьогодні зачав Фалькенбаум розмову про що інше.

— Ти в місті? Та в тебе закладають нині читальню.

— Хто закладає?

— Що? — Фалькенбаум приклав долоню до вуха й підставив його під сам рот Славкові.

— Хто, кажу, закладає?

— Ти не знаєш?

— Не знаю!

— Що?

Та сама історія з долонею й вухом.

Я тебе питаюся, хто закладає?

Ти не знаєш? Мовчанка.

— Той правник, що в Опеньківцях у дворі на лекції. Ти не знаєш?

— Ні!

— Що?

— Платити!

— Що ти кажеш?

— Іду вже!

— Ідеш до читальні?

Славко заплатив і попрощався з Фалькенбаумом. П'ята година доходила, Славко ставився при повозці. Краньцовської ще не було. Його брала розпука. В Вороничах закладають читальню, а він сидить на місці й нічого навіть про те не знає. Та це ще менше з тим, але-бо він навіть не знає, чи в Вороничах є з ким закласти читальню? Не знає зовсім людей. Адже Вороничі — це найгірше село в цілім повіті. Признатися мужикові до того, що він з Воронич, то так само, як би признався, що він злодій. Не раз на торзі по купні, коли контрагенти питаються один одного, відки вони, то ще жоден вороницький не приповівся, що він з Воронич. Казав, що з Опеньківцець, а опеньківському називав якесь інше сусіднє село своїм рідним. І нараз у тих Вороничах читальня. Та ще закладає її правник, що сидить у дворі на лекції. Він знає його: це Семен Потурайчин, молодший від нього шось п'ять літ, уже має перший іспит. Звичайна гризота про свій стан обхопила йому серце залізними кліщами. Якби мав так відвагу, пішов би геть на край світу. Спустив голову в долину і роздумував, який він ні до чого не придатний на світі.

— Чи вільно мені перервати вам солодкі мрії про перебуту забаву?

Славко жажнувся. Це була Краньцовська. Говорила далі:

— Ви молодий чоловік, у силі віку, світ перед вами вторений, і ви заєдно чогось журитесь! А дивіть: я вже майже стара жінка, маю далеко більші гризоти, а якось витримую. Подумайте собі, пане Славку, що той драб мені казав. Я його стріла там, у тій тісній вулиці біля староства. Ішов такий красний, як там був на “вигоді”. А надто ще мав лице подряпане. Або десь падав, або пияки били. І подумайте собі: той драбуга грозив мені кулаками! Казав, що я його компрометую перед людьми. Я його компрометую? Чи чули ви таке?

Досада додавала їй краси. Почування жалю, гризоти й розпуки перекинулося нараз у Славковій душі в почування любові. Десь ті почування мусять близько біля себе в мозку пробувати, бо Славка так само тиснуло круг серця, як і дотепер. Тільки в тім болю намість жалю почув любов до цієї жінки, що з досади дрижали їй ті малесенькі губки.

Вертаючи, намагався Славко якнайчемніше її слухати. Скрутив у її бік шию й водив очима за її рухами. Це йому не вдавалося, бо вона непосидюща, мов шершень, вертілася на всі боки. Розмова зо Славком додавала їй тепер життя й веселості. А він крутив за нею головою, аж шия боліла, та примусово всміхався. Думав, що в цей спосіб показує для неї свою чемність, їй і через

думку не переходило, що він так мучиться незвичайним сидінням.

Розповідала ще далі про свою незавидну долю. Ось тепер довідалася від Мошка, купця, що збіжжя в них купує, які сплетні пускає про неї її ж чоловік. Розпускає поміж люди вісті, що він напивається з її причин, бо вона буцім його зраджує. Вона це чула вже давно, навіть раз узяла його на сповідь за таку обмову, як вернув із “вандеру”. Та він зразу проклинався, що це неправда, а потім просив її, щоби не брала собі до серця такі речі. Адже він верзе в непритомнім стані не одно таке, що й сам потім не тямить. Та їй це байдуже. Ніхто не повірить, що вона з ким іншим собі заходить. Прецінь кождий знає, що вона з ніким не жиє. А зрештою, людські язики вже її нічого не обходять. Уже більшого сорому вона не в силі собі приспособити над той, який наносить їй її муж. Хіба прийдеться їй жалувати, що насправду не придбала собі якого любого товариша, але так змарнувала свій молодий вік. Адже вона знає дуже добре, що всі замужні жінки тут, у місті, мають своїх приятелів. Усі, зачинаючи від жінки президента суду, а кінчаючи жінкою возного. Одні роблять це для любові, а другі з інтересу. Хіба котра зовсім уже не придатна для мужа, то не пригожа й для людей. Жартуючи, широко сміялася й розповідала Славкові про потайні романси всіляких дам із міського урядничого товариства.

— Але я розскреготалась як сорока, а ви заодно мовчите. Певне, смієтеся в душі надо мною, що так безнастанно говорю!

Славко вважав за конечне щось сказати. Якийсь час збирав свої гадки, а врешті придумав:

— А я був переконаний, що ви свого мужа дуже любите.

— Відки ж таке дивне переконання?

— Ви все з ним цілуєтеся по обіді, — сказав Славко їй, зиркнувши на її малесенькі, кругленькі губки, засумував.

Вона розсміялась. Не знала, що Славко такий наївний. Адже це пуста форма: так усі роблять, то й вони так роблять. Вона ж чує жаль до Славка, бо, властиво, він їй кривду робить своїм дивним переконанням. Хіба він, як усі мужчини-самолюби, не вважає жінок людьми. Вона думала, що Славко, інтелігентний чоловік, та призадумувався над значенням любові. Адже людина може полюбити лишень людину. Нехай Славко поміркує собі сам, якби він так полюбив якусь дівчину, а потім допевнив, що це не дівчина, але, приміром, мавпа. То чи ж міг би її любити тою самою любов'ю, що перед тим? Може бути, що любив би її, як мавпу, коли аматор мавп, але ніколи тою самою любов'ю, що любить дівчат. Таке ж і її. Вона допевнилася, що її муж — скотина. То чи ж годна вона любити скотину людською любов'ю?

— Так, так, коханий мій пане Славку, — додала вона жартуючи.

А Славко сумував. Йому стискалося серце, а в горлі давило. По голові ж мигали думки: “Вона ненавидить мужа. Найде собі якогось панка, що його полюбить. Який той панок буде щасливий!” Належав до тих молодих людей, що розуміють значення розмови, рік над нею подумавши, та й то лиш тоді, коли затамлять собі нехотячи слова тої розмови. Якийсь туман, якась хмара відділює їх розум від слуху. Заки той туман розійдеться, то слух уже глухий: не має що розумові передати.

Вона ж хвильку гляділа йому в очі. Потім зарум'янились її личка тим пристрасним жаром жіночим, що пече вогнем долоню, коли вона наблизиться до них. Той жар уймив їй трохи її красоти. Аж нараз обняла Славка своїми рученятами й притисла свою голову до його рамена. Він перелякався. Дрижав на цілім тілі. Отже не зі зворушення було те дрижання. Він сидів невідгідно. Коли ж вона тепер трохи на нього сперлася, то тіло намагалось схопити дрижанням затрачену рівновагу. Він же сам, опріч переляку, з такої нежданки не зазнав іншого почування. Бо той вогонь з її личка пік його в рам'я, добрався навіть до його серця. А все-таки не освітив мозку.

— Ох, пане Славку, яка я нещаслива! — обізвалася тихим голосом.

“Та й я нещасливий, бо я вас люблю!” — трохи не вирвалось йому. Але здержався в сам раз. “Забудься, забудься! — думав. — А вона тебе, безспитенка, кулаком у карчило або заставить

фірману викинути з повозки. Бо ти хочеш вихіснувати для себе її гризоту! Адже перед хвилиною казала тобі, що лиш для пустої форми цілує мужа. А ти би зараз хотів користати з того, що притулилася до тебе!”

З невігідного сидіння боліли його м’язи на спині. А він боявся поправитись, бо не знав, чи випадає рухатись, доки вона тулиться до нього.

Той жар на її личку остиг. Випустила Славка з обіймів та й розперлася в повозці. Потім усміхнулася і заговорила:

— А ви й зіп्राди зовсім невинний хлопець. Не бійтеся, я не думаю вас псувати. Тільки, знаєте, жінці легше, як має перед ким хоч пожалуватись. Не скажіть лиш мамці, що я блазнила вас такими безбожними історіями. Було ж би мені! Бо чим старша жінчина, тим стає моральнішою. Хотять, щоби всі люди так заховувались, як вони.

Тепер сміялася голосно. По хвилі мовчанки знов говорила:

— Знаєте, а я хотіла би, щоби мій син був колись такий, як ви. — І зачала розповідати про свого сина, Мундзя.

Йому шість літ уже минуло. Береться вже лепетати з бонною по-французьки. Її тета для старих іще звичаїв наважилася конечно, щоби внуки говорили по-французьки. Але вона сама не видить із того ніякої користі. Буде її син калічити ще одну мову. Бо він і по-польськи зле говорить. Та й не диво, бо чує українську розмову більше, ніж польську. Вона й сама привикла вже до якогось жаргону, що його, мабуть, годі називати польською мовою.

— Але наші вчені дуже хитрі. Хотять у нас вмовити, що ми тут поміж русинами виговорюємо польські слова по-литовськи. Колись тут я трохи не вмерла зо сміху. Заглянула до польської граматики, найшла там усі наші промахи проти польської мови й вичитала, що поляки в східній Галичині говорять по-литовськи. Подумайте лиш, я не бачила ніколи литвина й на очі, а тут довідуюся, що я сама говорю по-литовськи.

Сміялася тепер зовсім щиро.

— А ви, пане Славку, так мало говорите, що я не мала нагоди дослухатися, чи вмієте говорити чисто по-польськи. Не стидайтесь: ви русин, а я полька, та якось розмовимося по-литовськи.

Навмисне говорила багато, щоби успокоїтися, бо відколи тулилася до Славка, чула завірюху в своїх жилах.

— Я думаю, що по наших граматиках так пишуть для того, щоби русини не були горді на те, що псують нам мову. Для литовських поляків, певне, пишуть, що вони виговорюють польські слова по-англійськи. А ми тут, поляки, признаємося тихцем між собою до того, що для нас рідніша українська мова, аніж мазурська. Лиш писати це не вольно. Зараз би на нас кричали, що ми винародовлюємось. Але мені здається, що таки колись та винародовитися мусимо: то вже не дасться так далі піддержувати штучно Польщу. От у нашій повіті зробили з мого коханого мужа і члена ради повітової, і председателя шкільної ради, і якогось делегата до доріг, хоч знають, що він за зіллячко. Лиш через те, що він поляк. А він собі гарненько гроші повітові забирає та й з Іваном-скрипником бавиться. Я вже кілька разів платила за нього по кілька соток. А тепер не дам, аби й ціла Польща мала провалитися. Бо мусите знати, що мій чоловік ліпший поляк від мене, хоч говорить з нами по-українськи, а я по-литовськи.

Знов сміялася, пригадавши собі литовську вимову. Потім схопила його за руку й легенько потрусила.

— Та що ж бо ви мовчите? Навіть не похвалите мене за те, що я стала перекинчиком, аби з’єднати собі ваше серце? Адже якби хто з поляків прислухався, які я перед вами виговорюю ересі, то вкаменував би мене.

Аж тепер Славко набрав трохи життя. Дійсно, не чув досі з польських уст такої мови. Це він

теж сказав Краньцовській.

— Прецінь раз діждала-м ся я від вас доброго слова. Та мені з цього слаба потіха, бо я вимусила на вас цю похвалу.

Знов гляділа на нього й усміхалася любо. Це не був сміх, тільки втіха тої жінки, що дивиться на милого їй серцю мужчину, їй здавалося, що вона полюбила його щиро. А тим часом вона любила образ своєї душі. У хвилях зневіри й розпуки вимріяла собі таку людину, що спочуває їй у тяжкій горі. Той образ приложила до прохожого Славка. Кілько він не дорівнював тому образу, стілько вона додавала його в своїй фантазії.

— Чаруєте мене, пане Славку, собою. Нічого собі більше в світі не бажаю, лиш тільки, щоби Мундзьо стався такий, як ви.

Нагадала собі ще раз за свого сина. Цей хлопець десь вивчився говорити на кожного, що він служить. Певне, чув, що наймити говорять про себе, що вони служать, та й говорить так про всіх. За Краньцовську говорить, що вона служить у нього, а за себе знов, що служить у Краньцовської. Недавно, як довідався, що тітка Краньцовської писала до неї листа, то казав, що йде служити до тітки, бо вона ніколи не жалує йому яблук. Та й не можна хлопця відучити від тої звички. Ані тни не може порозуміти, для чого Антонові вільно про себе говорити, що служить, а йому ні. Добре ще, що бонна не розуміє по-польськи, а то образилась би, бо він і про неї говорить, що вона служить.

— Але, може, бонна хутше вивчиться по-українськи, як по-польськи а, властиво, по-литовськи, завдяки вам, пане Славку.

При цім слові замахнулася пальцем і злегенька діткнула його носа. Йому аж душно зробилося з переляку. Вихопив з кишені платинку та з поспіхом узяв натирати ніс аж до болю. Тепер прийшла черга на Краньцовську налякатися:

— Невже ж я вас так сильно вдарила? Вибачте ж мені мою нездарність.

Славко запевняв, що це нічого.

Недалеко вже було додому, а через те Краньцовська домагалася від Славка слова, що її відвідає. Він приобіцяв. Але Краньцовська цим не вдовольнилася: хотіла знати доконче, коли це станеться. Нехай Славко скаже, коли буде мати час.

Славко задумався. Коли ж він зіправди має час? Увечір? Ні! Підвечірок, спати, вечеря. Нема коли. Рано? Ні. Ту ямку не може перестати порпати, вже хоч би через те, що при тій роботі забуває свою журу. Зрештою, не привик так рано одягатися. Лишається час по другім сніданку. Сказав це Краньцовській. Нехай буде. Для неї ще й поготів! Вона би також дуже радо вийшла на прохід.

— А щоби вам не було скучно зо мною, старою, то заберемо Мундзя й його бонну. Тож завтра набезпечне. Яка година найдалі?

— Пів одинадцятої.

— Добре! Тільки ви, пане Славку, так не дорожіть собою. Адже я знаю дуже добре, що ви тепер ні над чим не працюєте, але спочиваєте. А мені тим велику зробите ласку. Можете порозуміти, що в моїй душі діється, бо виділисте мою долю там у корчмі на “вигоді”.

Розійшлися.

Їдучи додому, передумувала Краньцовська все, що сьогодні пережила. Трохи їй було стидно, що мала надію позискати собі Славкову любов. Але вона була така роздратована поступком мужа, що й сама незчулася, як до того прийшло. Славко, на її думку, поступив собі з нею дуже чесно. Інший, будши ним, був би використав її почування, та й хто знає, чи не вийшов би з того який скандал. А він так спокійно дав їй до пізнання, що вона мусить піддатися своїй лихій долі. Та й як вона могла навіть подумати, що він для неї може мати якусь любов? Сама різниця їх віку робить таку думку смішною. Хлопець, видко, бере річ зовсім поважно: недозволених любовців не хоче знати.

Але любити його їй можна. Стільки потіхи лишається їй у житті. Для кого ж має зносити муки, вириваючи почування з свого серця? Для того скота, що грозив їй нині кулаками? Та й за що? За те, що вона хоче відвернути нещастя від його голови та й забезпечити життя дітям. Не доста, що проміняв її на якісь пиячки, якісь жидівські помийниці, але ще виговорює перед жидами на неї. Пускає про неї неславу із-за таких учинків, що вона про них досі навіть подумати не сміла.

Сльози тиснулися їй до очей із жалю й зневаги.

Інша, будши нею, віддалась би першому-ліпшому стрічному, щоби пімститися на такім опришку, як її муж. І вона би це зробила, якби не діти. Ніякий скандал, ніяка розвага не здержала б її від цього. Та хто знає, чи родина її не мав дякувати Славкові за те, що вона не шукала потіхи в якого міського похатника або хоч би в свого економа.

Так собі розважала Краньцовська й тим більше навиділа Славка.

А Славко? Він не догадувався, які почування задля нього носить Краньцовська в своїм серці. Був загіпнотизований, аби не розуміти те, що до нього говорять. Ще змалечку зацеплений йому погляд, що лиш той людина, хто має диплом і золотий ковнір, виробив в нім переконання, що він чоловік гіршого типу. Думав, що лиш заважає на світі другим, сам ні до чого не пригожий. Через те поясняв собі все на свою некористь. Слова, справлені до нього, зсувалися по його думці, не лишаючи на ній ніякого сліду. Так ізсувається цвях по твердім кришталі.

А хоча б навіть довелось йому яким способом побувати в душі Краньцовської й послухати мови її мрій, то ще й тоді не дав би віри її почуванням. Казав би, що вона його любить, бо ще не пізнала, хто він. Як же дізнається, то перестане, бо допевниться, що він не той, кого вона любила.

Ішов домів задньою хвірткою, поміж грядки й квітки. На грядці, мабуть, у петрушці, поралася Пазя. Похилена над грядкою, не помітила його. Славко став і розважав, чи вдасться йому зачіпка. Ворожив на своїм забобоні, здобутім дотеперішнім досвідом. Забобон мовчав: не віщував ні сьак ні так, бо не знав, що переважило сьогодні в житті Славка — утіха чи прикрість. Неспання по обіді, закладини читальні без його відома — це прикрість, хоч і невелика, їзда з Краньцовською, розмова з нею — це втіха, хоч також невелика. Покладався ще Славко на свій страх і на зневіру, чи вдасться зачіпка. Бо серце хололо йому з похоті, а він думав, що це страх.

Закрадаючись, підійшов тихенько до Пазі й ущипнув її в те місце, що було найближче до нього. Вона підхопилась догори, розлючена, що вже їй того щипання забагато. Маленькі сиві очка заіскрилися, мов лід проти сонця, а лица палали ненависним вогнем. Пізнала Славка, й поволі лють уймилася.

— Ой, як же ви мене перелякали! — Ухопила його за ліву руку і з розмахом ударила межі плечі. Аж відізвалося щось всередині. Славко потягся поволі до хати, непевний, чи має вважати Пазину бійку за її згоду, чи за відмову.